

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső*

Kolozsvár

A humanizmus az igei tudomány szolgálatában (V.)

A lánckövetkeztetés (sorites)

A lánckövetkeztetés (sorites¹) az érvelésnek az a formája, amikor az első mondat állításához más, olyan állításokat társítunk, amelyek azzal szükségszerűen egyeznek, és utána ekként haladunk lépésről lépésre, míg nem a következtetésben az utolsó állítást is egyeztetjük az első állítás alanyával. Például:

Az ember állat,

Az állat élő test,

Az élő test szubsztancia.

Arisztotelész ezt ugyan nem említi név szerint, de az érvelés ezen formája és haszna megtalálható az *Antepredicamenta* című írásában, ahol a szabályát is megadja.

* Buzogány Dezső (Szederjes, 1957) 1990-től oktató erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet a Kolozsvári Protestáns Teológián. 2001-től a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán is tanít, ahol doktorvezetési jogú professzor. Doktori címet 1992-ben szerzett Budapesten. Kutatóprogramon vett részt az Amerikai Egyesült Államokban (1992–1993). Több hazai és külföldi kutatási projekt irányítója; létrehozta a Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoportot. 2005-ben Szöulban volt vendégtanár, előadásokat tartott az AEÁ-ban és Európa országaiban; a MTA köztestületének tagja, a National Geographic Társaság tiszteletbeli és több magyarországi folyóirat szerkesztőségi tagja; a hazai oktatásügyi minisztérium több bizottságának tagja. Elindított és szerkeszt 3 egyháztörténeti sorozatot (több mint 30 kötet): Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania*. 2017. nov. 30-án a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki.

¹ „Nomen σωρίτης est a σωρός quod significat acervum.” [A σωρίτης (halmazódás, lánccolat) megnevezés a σωρός-ból származik, amely halmot jelent.] CR–13. 624. [Bretschneider, Carolus Gottlieb (ed.): *Corpus Reformatorum. Philip Melancthon: Opera Quae Supersunt Omnia*. Volumen XIII. Halis Saxonum apud C. A. Schwetschke et filium 1846.]

A lánckövetkeztetés akkor helytelen, ha a sorites tagadó. Az állító is csak akkor helyes, ha a kifejezések között összefüggés van fajra, nemre, különbözőségre, sajátsággra nézve. Hasonlóképpen, amikor az okokhoz és a sajátságokhoz a nekik megfelelő következményt rendeljük hozzá.² Helytelen a tagadó *sorites* következtetése:

Az ember nem oroszlán.

Az oroszlán állat.

Tehát az ember nem állat.

Akkor sem helyes, ha olyan szavakat kapcsolunk össze, amelyek között nincs szükségszerű összefüggés:

A rossz erkölcsök jó törvényeket szülnek.

A jó törvények méltók a tiszteletre.

Ami méltó a tiszteletre, arra törekedni kell.

Tehát törekedni kell a rossz erkölcsökre.

Az alábbi tréfás példa teljesen beleivódott a köztudatba:

Aki bőségesen iszik, az jól alszik.

Aki jól alszik, az nem vétkezik.

Aki nem vétkezik, az szent.

Tehát aki bőségesen iszik, az szent.

Az első és a második társítás helytelen, mert a részek nem alszanak hosszan, és nem alszanak folyamatosan. Az alvás pedig nem biztosítéka annak, hogy sohasem vétkezzünk, mert a részek álom előtt gyakran zajosak, utána izgatottak és nyugtalanok, hiszen vérükben az alkohol sok viharos érzést támaszt.³

A fokonkénti emelkedés (*gradatio*) eléggé gyakori a mindennapi beszédben, mivel a következtetés során mindig össze kell kapcsolnunk az okot és az okozatokat. Például:

Az égitestek megszabott, változó mozgása, a számok és a rangsorok ismerete, a helyes és helytelen dolgok megkülönböztetése az emberi elmében azt tanúsítja, hogy a dolgok természete nem véletlenszerűen alakult ki, hanem az örök értelmi szerző, vagyis Isten elméje hozta létre.

² „Nulli fiunt negativi Soritae. Et in affirmativis tantum illi valent, in quibus vocabula necessario cohaerent, ut species, genera, differentiae, propria. Item, cum causis per se ac propriis attexuntur proprii effectus.” CR–13. 625.

³ „Prima et secunda connexiones habent vitiosas, nam ebrüi non mox dormiunt, nec semper dormiunt. Nec dormire causa est semper prohibens delicta, nam et ante somnum ebrüi saepe tumultuantur, et post somnum inflammati et aestuantes in sanguine spiritus cient multos turbidos affectus.” CR–13. 625.

Valamely dolog megismeréséhez engedelmesség szükséges,
Az engedelmesség haszontalan lenne, ha nem követné az ítélet,
Lesz tehát ítélet, amikor Isten különválasztja az engedelmeseket az engedetle-
nektől.

A lánckövetkeztetés (*sorites*) különbözik a lépcsőzetes következtetéstől (*cli-
max*). Lánckövetkeztetés esetén az első mondat alanyát megismételjük a követ-
keztetésben. Például:

A tudományok nem ismerete vallási sötéttséggel jár,
A vallási sötéttség babonáságot szül és Isten hitetlen megvetését eredményezi.

Ha ezekhez hozzáadjuk a következtetést, megismételve azt, amit az elején
állítottunk, akkor az lánckövetkeztetés lesz:

Tehát a tudományok nem ismerése babonáságot szül, vagy Isten hitetlen meg-
vetését eredményezi.

Lánckövetkeztetést eredményez ez a jól ismert szabály is: ami nagyobb a na-
gyobbnál, az nagyobb a kisebbnél is.⁴ Például:

A Nap nagyobb, mint a Föld,
A Föld nagyobb, mint a Hold,
Tehát a Nap nagyobb, mint a Hold.

Ezzel a szabállyal megegyezik a Zsidókhöz írt levélben olvasható lánckövet-
keztetés is, amely nem mindennapi tanítást tartalmaz:

Krisztus főpap a Melkhisedék rendje szerint,
Melkhisedék nagyobb, mint Ábrahám,
Ábrahám nagyobb, mint Lévi,
Tehát Krisztus is nagyobb, mint Lévi, papsága is előkelőbb és hathatósabb, mint
a lévitaké.

A léviták papsága ugyanis nem tudta eltörölni a bűnt és a halált; Krisztus
papsága viszont azt jelenti, hogy áldozatul adta magát a bűnért, s az evangélium
szavával bűnbocsánatot szerzett nekünk, és vele elkezdődik az igazságosság.
Továbbá teljesen eltörölte a halált, helyreállította örök életünket és az örök
igazságot.⁵

⁴ „Gignit soritem et regula notissima, Quod maius est maiore, idem maius est minore.”
CR–13. 626.

⁵ „Nam sacerdotio Levitico non tollebantur peccatum et mors, nec restituebantur iusticia et
vita aeterna, sed Christi sacerdotio oblata est victima pro peccato, et voce Evangelii donatur

A következmények szabályai

Az egész dialektika világosság, amelynek a fényénél eldönthetjük, hogy a szakakat és a mondatokat hogyan kapcsoljuk egymáshoz. Ezért tudnunk kell, hogy a dialektika csaknem mindegyik szabálya egyben a következmények szabálya is.⁶ Néhányat azok közül, amelyek az egyházi tannal kapcsolatosak.

A jó dologból még jobb következik. Ezt a szabályt gyakran idézik, hogy gyakran és sokszor éljünk a végső okok összehasonlításával:

Azért kívánom tanulmányozni a tudományokat, hogy megtanuljam az Istenről szóló tant.

Azért kívánom megismerni az Istenről szóló tant, hogy ne vettessek az örök kárhozatra, hanem megszabadulván minden rossztól, örökre élvezzem az Istennel való közösséget, és dicsőítsem őt.

Tehát lépésről lépésre jutunk el a végső kifejetleg.⁷

Augustinus mondását is idézi:

„Az evangéliumnak nem hittem volna, ha nem indított volna erre az egyetemes egyház tekintélye.”

A mondásból sok hamis dolgot következtettek. Például:

Az evangéliumot az egyház tekintélyéért hisszük.

Tehát az egyháznak nagyobb a tekintélye [mint az evangéliumnak].

Vagyis az egyház önmaga is megfogalmazhat tanítást és törvényeket, még ha ezek nem is egyeznek az evangéliummal. Erre nagyon egyszerűen és helyesen azt válaszolhatjuk, hogy az első állítás nem helyes, mert az evangéliumot elsősorban szerzőjéért, Istenért hisszük, valamint a csodák bizonyosságáért. Az evangélium tekintélye nem az egyháztól van, hanem Istentől, aki rejtett akarátát az evangélium szavával jelenti ki, amint írva van: *A Fiú, aki az Atya kebelén van, ő beszélt el nekünk* [Jn 1,18]. Tekintélyét az evangélium nem az egyháztól kapja – vagyis az emberektől, akik azt hallgatják –; az embernek Istenért, az evangélium

mobilis remissio peccatorum, et inchoatur iusticia. Deinde prorsus abolita morte, restituuntur nobis aeterna vita, et iusticia aeterna.” CR–13. 626.

⁶ „Tota Dialectica lumen est, quo iudicamus, quae vocabula et quae propositiones recte iungantur. Ideo fere singulas partes Dialectices scito regulas esse consequentiarum. CR–13. 626.

⁷ „Saepe citatur haec regula, ut saepe et multum collatione causarum finalium utimur: Appeto studia literarum, ut discam doctrinam de Deo, appeto doctrinam de Deo, ne abiiciar in aeternas poenas, sed liberatus ab omnibus malis, fruar aeterna consuetudine Dei, et ipsum celebrem. Ita per gradus itur ad ultimum finem.” CR–13. 632.

szerzőjéért kell hallgatnia az evangéliumot.⁸ Könnyen felfogható, hogy az embereknek csakis Isten biztos tanúskodására hihetünk el olyan nagy és rejtett dolgokat, mint a következők: Isten azért küldte el Fiát, hogy áldozat legyen; Fiáért minket ingyenesen elfogad; a halottak biztosan visszakapják testüket stb. Különben Izrael népének az egyház a tanúja, hogy ezek az írások a prófétáktól származnak, és ezt a bizonyágtételt megerősítették a velük együtt járó csodák. A katolikus, vagyis az egyetemes egyház csak ezt követően erősítette meg, hogy a ma is használt könyveket az apostolok hagyták ránk. Nos, ebben az értelemben hisszük az evangéliumot az egyház által, vagyis nem elsődlegesen. Az egyház tanúságot tesz a könyvekről. De ahogyan a tanúnak nem szabad megváltoztatnia vallomását, úgy az egyháznak sem szabad megmásítania azt a tanítást, amelyet azokból a könyvekből szerzett, amelyeknek máshonnan, tudniillik magától Istentől van tekintélye, aki csodákat rendelt melléjük, hogy nyilvánvaló legyen, ki is a szerzőjük.⁹ A következtetés nem helyes ebben az esetben:

Hisszük, hogy ezeket a könyveket az apostolok hagyták hátra az egyháznak.
Tehát az egyházaknak mást, ezekkel ellentétes dolgokat kell hinnie.

Nem lehet helyes következtetést levonni akkor sem, ha kevés részletemet hozunk fel.

A mózesi és a római törvények nem akasztották fel a tolvajt.
Tehát a tolvajt nem kell felakasztani.

⁸ „Ergo Ecclesia potest condere dogmata et leges, sive congruant cum Evangelio, sive non congruant. Simpliciter et vere respondetur: Negandum esse antecedens, quia principaliter creditur Evangelio propter autorem Deum, et testimonium miraculorum. Et habet autoritatem Evangelium non ab Ecclesia, sed a Deo, qui arcanam voluntatem patefecit hac sua voce, sicut scriptum est: Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit nobis. Nec sumit Evangelium autoritatem ab Ecclesia, id est, ab hominibus, qui audiunt, sed omnes homines pariter propter autorem Deum necessario audire debent.” CR–13. 632–633.

⁹ „Ac facile intelligi potest, non posse ullis hominibus sine certissimis Dei testimoniis credi de rebus tantis et tam arcanis, Filium Dei missum esse, ut fieret victima, certo nos gratis recipi propter Filium, mortuos homines certo recepturos esse corpora, etc. Caeterum Ecclesia populi Israël testabatur, haec scripta a Prophetis accepta esse, idque testimonium confirmarunt miracula subinde exhibita. Ita postea catholica, id est, universi orbis Ecclesia testatur hos libros, quos habemus, ab Apostolis traditos esse. Sic Evangelio creditur propter Ecclesiam, scilicet, minus principaliter. Est enim Ecclesia testis de libris. Sed ut non licet testi mutare narrationem, quam recitat: sic non licet Ecclesiae doctrinam horum librorum mutare, quae quidem aliunde habet autoritatem, scilicet a Deo ipso, qui addit illustria miracula, ut autorem monstrent.” CR–13. 633.

A következtetés azért nem helyes, mert a mai uralkodók megparancsolják, hogy a tolvajt akasszák fel. A politikai kormányzat törvényhozóinak hatalmuk van arra, hogy szigorúan büntessék a szörnyű bűntényeket.

A másik szabály így szól: az alanyok olyanok, amilyenekké az állítmányok engedik lenniük, ha helyesen és nem helytelenül értelmezzük. A szabályt nagy haszonnal lehet alkalmazni a szónoki beszédben, mert az egyes beszédrészek egybevetéséből sokszínű jelentéseket lehet kapni, mint például a János beszédében: *Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige* stb. Itt az igét nem a köznapi értelemben kell venni, vagyis nem hangosan kimondott beszédet jelent, hiszen itt személyt jelöl, vagyis Isten Fiát.¹⁰

Más szabály: az értelmezésben kerülni kell a képtelenséget. A filozófiában azt nevezzük képtelenségnek, amikor valami ellenkezik a közvélekedéssel, vagyis azokkal az őselvekkkel, amelyeket a természetből ismerünk, továbbá az általános tapasztalattal, és a hasonló, kiváló és változhatatlan bizonyítékokkal. Az egyházi tanításban viszont képtelenség az, ami ellenkezik Isten törvényével, a hit-tételekkel és a hitvallásokkal. Amikor pedig a szónoki beszéd képtelennek tűnő dolgot tartalmaz, akkor képes beszédre (metaforára) kell gondolni, például a zsarnok farkas.¹¹ Ilyen a teológiatörténetből ismert tétel is, az úrvacsoravitákban: Isten igéje mag.

Az argumentumok helyei

Az első részben Melanchthon felteszi a kérdést: melyik a dialektika régi felosztása? A válasz az, hogy a dialektika egyik formája eldönt, a másik felkutat dolgokat (*iudicatrix, inventrix*). Amikor eldönt dolgokat, akkor tulajdonképpen különválasztja a szavakat és megvizsgálja, hogy melyek kapcsolódnak egymáshoz és melyek nem. Külön veszi a mondatokat is, és eldönti, hogy részei egyeznek-e a szillogizmusok szabályaival vagy az érvelés más formáival. Amikor pedig felkutat, akkor voltaképpen arra mutat rá, hogy miként kell a dolgokat elemezni, vagy megtanít, hogy a dolgok végtelen rengetegében hogyan válogassuk

¹⁰ „Talia sunt subiecta, qualia a praedicatis esse permittuntur, non absurde, sed dextre intellectis [...]. Huius regulae magnus est usus, quia varietas significationum sumitur ex collatione membrorum in oratione, ut in enarratione Iohannis: In principio erat verbum, et verbum erat apud Deum, et Deus erat verbum, etc. Hic verbum non intelligitur vulgari modo, quo vocem in aëre factam, vocamus verbum: sed verbum persona est, videlicet Filius Dei.” CR–13. 635.

¹¹ „In interpretatione vitanda est absurditas. Absurda autem in philosophia dicuntur, quae pugnant cum sensu communi, id est, cum principiis natura notis, cum universali experientia, et vicinis, illustribus et immotis testimoniis. Sed in doctrina Ecclesiae dicuntur absurda, quae pugnant cum lege Dei, articulis fidei, et symbolis, ut infra dicitur in locis. Et cum sermonis proprietates in speciem continet absurditatem, decurrendum est ad figuras, ut: Tyrannus est lupus.” CR–13. 635.

ki azokat, amelyek hozzáillenek a jelen témához.¹² Tehát a vizsgált vagy a kiválasztandó dolgok tárhelyei. Ezt a részt *τοπική*-nek, vagyis a helyekről szóló tudománynak nevezik (*τόπος* – hely, terület, vidék). Az egyházban ezeket a toposzokat nem a dolgok tudományos boncolgatására használjuk, hanem válogatunk az ott felhalmozott dolgok tömegében. Például az egyházi tanítónak (értsd: lelkésznek) nem feladata új dolgokat kitalálni (*inventio*), mert nem ő alkotja meg a tanítást; ehelyett – miután a mennyekről szóló beszédek egy bizonyos része rendelkezésre áll – mint bölcs tanító, csak kiválasztja onnan a legfőbb dolgokat; a helyek pedig megmutatják, hogy milyen sorrendet kell követnie a igei tanítás során, egyszerűen: meg kell találnia a meghatározást, el kell végeznie a felosztást, ki kell kutatnia az okokat, rá kell mutatnia a következményekre. Ahogyan tehát az építész különbséget tesz az anyag lényege és a forma között, úgy a dialektikában is meg kell különböztetni az anyagot, vagyis a témát, illetve a formát, vagyis az összekapcsolást vagy a következtetést.¹³

Az empirikus bizonyítás kapcsán Melanchthon kitér többek között ennek egyházi vonatkozására is. Figyelmezteti a tanulókat: bár az emberi ész nem elég éles ahhoz, hogy belelásson azon szavak rejtett tartalmába, amelyeket tulajdon ajkával maga Isten adott át az egyháznak (ahogyan például a geometria vagy a fizika, vagy az etika jól érti a bizonyítékok lényegét), mégis egyet kell értenünk a magát kijelentő Istennel. És bár az emberi elme igencsak nehezen éri fel a felfogásunkat meghaladó dolgokat, mégis le kell győznünk erőden természetünk kétségeit. Ahogyan biztos az, hogy kétszer négy az nyolc, úgy biztosra kijelenthetjük azt is, hogy Isten ítélőbírója az emberi nemnek, és örök büntetéssel fogja sújtani azokat, akik megvetik az evangélium ígését, másrésről örök jutalmat ad azoknak, akik igazi bűnbánattal és hittel sietnek a közbenjáró Fiúhoz, a mi Urunk Jézus Krisztushoz.¹⁴ „Az evangélium ígérete egyetemes, és ebben te is benne

¹² „Vetus divisio haec est: Alia pars Dialectices est iudicatrix, alia inventrix. Dicitur autem Iudicatrix illa pars, de qua hactenus dictum est, quae discernit voces, iudicat, quae recte connectantur, quae non recte iungantur. Discernit et propositiones, et iudicat, quando recte cohaereant membra in syllogismis, et caeteris formis argumentorum. Altera pars vocatur Inventrix, quae monet, quomodo res investigandae sint, aut proposito rerum cumulo, docet eligere ea, quae praesentem materiam illustrant.” CR–13. 641.

¹³ „Saepe autem locis utimur non tam ad investigationem, quam ad electionem rerum, quarum cumulus propositus est, ut in Ecclesia docenti non sunt res inveniendae, non enim gignimus doctrinam: sed cum pars aliquae coelestium concionum proposita est, eligit res praecipuas prudens interpres, et loci monstrant, quo ordine sint explicandae, quaerenda definitio, faciendae partitiones, eruendae causae, indicandi effectus. Ut igitur architectus materiam et formam discernit: ita in Dialectica aliud cogitabis esse materiam seu rem, aliud formam, id est connexionem, seu consequentiam.” CR–13. 641–642.

¹⁴ „Etsi acies humanae mentis non cernit arcanas sententias, in Ecclesia voce Dei traditas, ut cernit demonstrationes geometricas, aut physicas, aut ethicas, tamen assentiri Deo

vagy” – mondja tanítványának Melanchthon. És bár a gyenge elme kétségekkel küszködik, a hit mégis győz, és megnyugszik a szavak biztos értelmében:

Isten, a Fiúért ingyenesen bocsátja meg a bűnöket mindazoknak, akik bánják, hogy bűnt követtek el, és bocsánatért esedeznek,
Én bánom is a bűnt, és hittel kérem is a bocsánatot.
Ezért biztosan elfogad, és meghallgatja sóhajaimat a közbenjáróért.

Nem gondoljuk, hogy az isteni ígéret üres beszéd, mert ezt azért mondta és erősítette meg esküvéssel, hogy azzal egyetértünk, és ne merüljünk el a kétségek hullámaiban. Jegyezzük csak meg az esküvés szavait: *Én élek, nem kívánom a bűnös halálát, hanem azt akarom, hogy megtérjen és éljen* [Ézs 33,11]. És János is ezt mondja: Aki nem hisz Istenben, az hazugsággal vádolja őt [vö. 1]n 5,10].¹⁵

Melanchthon ezt írja:

„Ne úgy hívjuk segítségül őt, mint Hekuba Euripidésznél: Ó, istenek, úgy fordulok hozzátok segítségért, mint gonosz szövetségesekhez! Azok kérnek segítséget így, akik mindig kétségeskednek, hogy vajon Isten megengesztelődik-e, és meghallgatja-e sóhajtásainkat. Nekünk hittel kell elfogadnunk az ígéretet, ahogyan Pál hosszú fejtegetésben igyekszik meggyőzni minket (Róm 4). Mindezeket azért mondtam, hogy figyelmeztessen az ifjakat: fogadják el biztosaknak azokat a szavakat, amelyeket az egyháznak Isten maga adott át, és amelyek meghaladják az emberi értelem felfogóképességét, mert szerzőjük is, tanújuk is maga Isten.”¹⁶

A tudományág szabályainak, elméleti és gyakorlati módszereinek részletezése tovább folytatódik, de már ezekből az egyszerű példákból is jól látható Melanchthon törekvése és szándéka: egyháziassá szelídíteni a klasszikus (po-

patefacienti necesse est. Et quanquam difficulter amplectitur mens humana sententias extra nostrum captum positas, tamen vincenda est infirmæ naturæ dubitatio. Quam certum est, bis quatuor esse octo, tam certo statuas Deum iudicem esse generis humani, puniturum æternis poenis contemnentes Evangelii vocem, et daturum æterna præmia confugientibus ad Filium mediatorem, Dominum nostrum Iesum Christum, vera poenitentia et fide.” CR–13. 654.

¹⁵ „Non putemus inanem sonitum esse promissionem divinam, quæ hanc ipsam ob causam edita et iureiurando confirmata est, ut ei assentiamur, nec fluctibus dubitationum opprimamur. Nota est enim vox iurisiurandi: Vivo ego, nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat. Et Iohannes inquit: Qui non credit Deo, accusat eum mendacii.” CR–13. 655.

¹⁶ „Non invocemus sicut Hecuba apud Euripidem ait: O dii, etsi invoco κακοὺς συμμάχους. Talis est invocatio eorum, qui iubent semper dubitare, an fiat reconciliatio, et an gemitus nostri recipiantur. Nos vero assentiamur promissioni, ut Paulus longa disputatione contendit, Rom. 4. promissionem oportere fide accipi. Haec dixi, ut iuniores admoniti, statuunt sententias divinitus traditas Ecclesiae, quæ extra captum humanæ rationis positæ sunt, certas esse, propter autorem Deum et testimonia divina.” CR–13. 655.

gány) gondolkodástudományt. Felismerte ugyanis hasznát az igei tudomány területén, és az igehirdetésre való készülés folyamatában. Felfedezte, hogy a teológia ezzel szakszerűbb lesz, a prédikáció pedig mélyebb, tartalmasabb, igeibb. Tetten érhető pedagógusi gyakorlatiassága és azon szándéka, hogy minden áron használjon diáknak és lelkészeknek egyaránt a sajátos reformátori teológiai rendszer kiépítésével és tudományos megerősítésével. Ezzel pedig örökre beírta nevét a protestáns igei tudomány és a pedagógia emlékkönyvébe.

* * *

This overview of Melancthon's dialectic is far from being complete. He continues to present the rules of scientific thinking and the theoretical and practical methods. But the short survey, which covers the essence of his scholarly view, shows a clear intention and effort on his behalf to "domesticate" the classical (pagan) science of thinking in view of their adoption by the Protestant churches. He believed that by doing so, he was advancing the science of the Word, as far as the preparation to the church service is concerned. He was aware that the classical scholarship of humanism could improve Protestant theology, which was to become more erudite, while enriching church sermons with more depth and substance. The overview also shows Melancthon's deep commitment to pedagogy, and his concern to be useful to both his students and pastors by elaborating on and strengthening the specific Christian theology of the century. By this he inscribed his name forever into the memory book of the Protestant science and pedagogy.

Keywords: Melancthon, humanism, sorites.